АРХИВСКИ СБОРНИК - АРХЕОГРАФСКИ БЕЛЕЖКИ
(АПОКРИФЪТ „ЗАВЕТИ НА ДВАНАДЕСЕТТЕ ПАТРИАРСИ“)

Веселин Панайотов, Николай Николов (Шумен)

Един от Симеоновите сборници, запазен до наши дни, е т. нар. Архивски сборник (съхраняван в Москва, ЦГАДА, N° 279, XV в.), който е опосредствано копие на ръкопис от X век. Изследователската традиция от времето на княз Оболенски до днес отнася неговия състав към времето на Златния век. Историята на този текст е изключително интересна не само по своята древност, но и поради трансформациите, които претърпява сборникът при преписването и пътуването си от една национална традиция към друга.

Проблемът според нас се състои във факта, че *една и съща методология се прилага към различни феномени на средновековната култура*: към преводно съчинение, към компилация, към сборник. Става въпрос за изводи (направени по отношение на един от горните варианти), които автоматически се пренасят и към другите. Едни и същи датиращи и характеризиращи критерии се прилагат към типологически различни текстови формации (авторски текст, компилация, превод, цикъл, тематичен сборник, функционален сборник), за чието коректно изследване е необходимо да се прецизират и обособят специфичните особености.

Типичен пример в това отношение е сборникът, съдържащ Учителното евангелие на еп. Константин Преславски (Синод. 163, XII в.): от факта, че Учителното евангелие е преведено и допълнено от еп. Константин, се прави изводът, че всички останали преводи в този сборник са дело на същия книжовник /вж. Куев 1974:5-179/. Това може и да отговаря на истината, но начинът на доказване, очевидно, не е този. В този случай, както и по отношение на Архивския сборник, по-голямата критичност към нашите основания да утвърдим една хипотеза е крайно наложителна. От тази гледна точка ние осмисляме изследването на Архивския сборник като *съвкупност от сходни проблеми, съотносими с отделни текстови панели в текста*. Само еднозначният отговор на тази поредица от въпроси може да реши окончателно проблема за историята на ръкописа.

Започнахме нашето изследване с един цялостен текст (намиращ се в недискусионната по време на създаване част от сборника - тази преди приписката на презвитер Григорий), вмъкнат на пръв поглед странно в текста на книга Битие - апокрифа „Завети на дванадесетте патриарси“. Тук е мястото да се отбележи, че това вмъкване не е късно, подобно на редица други текстове с апокрифен характер, и следователно, представлява част от замисъла на древния ком-

пилатор /вж. Панайотов 1986/. За по-голяма нагледност сме разделили изследването на две части - археографска и езиковедска, независимо от общите зони между тях. Избрана е представителна част от четиридесет печатни страници, но наблюденията се подкрепят с факти от цялостния текст на апокрифа, който е три пъти по-обширен.

* * *

I. Археографски бележки

Архивският сборник е фолиант, изписан в два стълба с изключително дребно (особено в добавките) полууставно писмо. В изследваната част е писала само една ръка, а в по-късно време са правени бележки и подчертаване на текстовите цялости от А. Е. Викторов, вероятно по време на неговата работа в архива на Министерството на външните работи (1852-1856) или във връзка с изследването му за библията на Франциск Скорина. Част от началния текст (л.1) е трудно разбираем поради материални повреди, също и някои поправки на букви.

По отношение на графиката текстът не представлява някакъв особен интерес. Употребяват се двата ера и двете носовки (голямата само три пъти в разглеждания текст - по-нататък ще се коментират случаите), има три Ѵ-та: ѵ, ѵ́ и оѵ. Ще посочим само употребата на първата диграфема, тъй като тя се среща сравнително рядко: принѵ́жа́ють, **Данѵ́**, **блѵ́дити**, **зл**ѵ́, **начнѵ́ть**, **послѵ́шаитє**, **wрѵ́жїє**, **масличнѵ́**, **женѵ́**, **паствинѵ́**, **съвокѵ́пившє** сѧ, **рѵ́гах**, **пианомѵ́**, **Ханаwнитєнинѵ́**, **ємѵ́** - вижда се, че употребата е почти една и съща в края и средата на думите, т.е. след сонор, един път след **ч** и **к**. Част от случаите регистрират ѵ на мястото на етимологично **ѫ**, което е естествено за руските преписи: **блѵ́дити**, **wрѵ́жїє**, **рѵ́гах**.

В отделни случаи **ѧ** прилича на **о**, а **Ч** на **Ц**. В края на редовете се срещат лигатури от типа на **Тн**, **Тв** и др., макар тяхната употреба да е крайно ограничена.

Употребяват се трите гръцки букви ѳ, ѯ, и ѱ, напр. в думата **ѱа** (куче), а ѯ = 60 се употребява веднъж на мястото на ҁ (копа) = 90 , което в Архивския сборник и в Креховската палея е предадено като Ͼ (л.73 с), а в Синод. (Палея) 210 е запазена гръцката графема ҁ (159b), като числото 90 съответства на правилния текст на апокрифа, т.е. палейният текст дава по-добро четене.

Графемата ѕ е използвана общо в 20 примера на 8 лексеми: ѕѣло (9), мноѕи (3), ѕлоє (2), ѕижᴬєт (2), б҃ѕѣ (83 b), носѣ (74d), звѣѕда (74 c), ражᴬиѕаютъ (70a). В най-старите кирилски текстове ѕ има само числова стойност, като в паметниците от Симеоновата библиотека липсва или се явява спорадично /Мирчев 1978:34; Карски 1928:189-191/. Наличието на ѕ на етимологичното си място в текста на „Завети на дванадесетте патриарси“ - ѕѣло, мноѕи (Им.п.мн.ч.), б҃ѕѣ (М.п.ед.ч.), носѣ (В.п.дв.ч.), ражᴬиѕаютъ (3 л.ед.ч.сег.вр. на раждиѕати, -аѭ, -аѫши с четири примера още в Супр. сб. и Син пс., като в Супр. сб. са отбелязани и три фонетични дублета със ꙁ, т.е. раждизати /вж. Речник 1994:566/ - отпраща към традицията на Търновската книжовна школа /Василев 1980:412/. Употребата обаче на ѕ на неетимологична позиция в звѣѕда (в групата -ѕд- вм. -ꙁд-), ѕлоє, ѕижᴬєт отразява старобългарската и среднобългарската „тенденция към разширяване на африката ѕ и върху такова *ꙁ*, което не е получено от омекчаване на съгласна *г*“, тенденция, наблюдавана и в съвременните български диалекти /Мирчев 1978:157/.

Украсата е сведена главно до употребата на киновар и инициали, а местата, оставени за миниатюри, са запълнени с текст.

***

Археографските особености на целия сборник са били обект на различни по тип изследвания, а се очаква и едно по-пълно изследване, затова тук ще бъдат споменати само детайлите, характерни конкретно за изучавания текст. Тъй като почеркът на преписвача на места е изключително дребен и нечетлив някои от начертанията ще бъдат поставени под въпрос. Това се отнася в още по-голяма степен за добавките и поправките, тъй като в тези случаи не е ясно точно коя графема преписвачът смята за вярна.

На първо място трябва да се отбележат някои особености, които могат да се мислят като технически грешки:

наное	-	даное	л. 69 b
бѫшю	-	бѫше	л. 69 d
гагинти	-	гиганти	л. 70 b
подысломъ	-	помысломъ	л. 70 b
въꙁѫка	-	въсѫка	л. 70 b
по па	-	носѫ	л. 70 d

ρωᵐ	-	ρωᴬ	л. 72 c
пламенє	-	племенє	л. 73 b
иностраστныᵡ	-	иностранныᵡ	л. 73 b
Канафъ	-	Канафъ	л. 73 b
мерю	-	мирꙋ	л. 73 d
жоужа	-	моужа	л. 74 a
и идъ	-	и до	л. 74 c
силою	-	Силомоу	л. 76 b
сꙋєтноє (оутвръжᴬєнЇє)	-	сетноє	л. 77 a
ходатъ	-	ходахь	л. 78 d
сътвориχъ	-	сътвори	л. 82 a
молиᵡ	-	моли	л. 83 b
в нємъ	-	в менъ	л. 83 c

Към тези грешки могат да се добавят и различните пропуски от типа на лнєѧ - долнєѧ (л. 72 a), вино - виновнъ (л. 71 a) и др. или пък добавки и удвоявания на думи и букви. Типична грешка за Архивския текст е ꙗко срѣдꙋ вышниᵡ (л. 73 b), което е грешно преписано от срѣᴬ̀ дꙋбъ, като вдигнатата над реда сричка -ди- е била пропусната и двете думи са се слели - срѣдꙋ. Подобен е случаят с образуването на формата Їωсифωвъ (л. 73 c), която се е образувала от свързването на две съседни думи от два различни стиха, т.е. 6. и сє єстє чада моѧ трєти ρωᴬ 7. Їωси҃ᵠ въ р҃нї лѣто оумрє• се е превърнало в и сє єстє чада моѧ трєти ρωᴬ Їωсифωвъ, което изменя смисъла и прави текста противоречив.

Някои от тези грешки, обаче, могат да имат и чисто идеологически характер. Това се отнася преди всичко до примера пламенє иностраστныᵡ вм. племенє иностранныᵡ (л. 73b). Тук Архивският сборник дава преосмислен текст, който се различава от гръцките и палейните варианти: ѿ племѧни иностраньныᵡ (Синод. N 210, л. 157 а; в Коломненската палея това място липсва) и αλλοφυλων εθνων ('другоплеменните народи') в гръцки. Възможно е това преосмисляне на текста да е повлияно от една по-горна грешка: вънємли себѣ ѡ д҃сѣ блоᴬнѣмъ• тъ̀ бо чѧсти хощєᵀ ѡскврънавлѧти пламенємъ твоимъ с҃тѣѧ (л. 73a), макар тук да се

получава противоречие - **пламенємъ твоимъ**, вм. **своимъ**. Очевидно тук редакторът (или преписвачът) се е опитал да внесе един по-мистичен смисъл на текста, използвайки вече съществуващия славянски превод. Другите два случая на употреба на думата **пламень** са точни и не предизвикват въпроси. Към умишленото вмешателство в оригинала можем да прибавим и замяната на думата „меч“ с „копие“ , напр. **видѣхъ бо въ сказѣ книгъ Єноховъ • ꙗко сн҃ове ваша с вами въ блоуженїи истлѣють и въ Левги неправдꙋ сътворѧть копїємъ•** (л. 71 b и др.), което очевидно асоциира смъртта на Спасителя и засилва пророческия елемент на апокрифа, убеждавайки Юдаистите, че техните патриарси са говорили за престъплението спрямо Исус Христос.

Следващото неясно място, както за архивския текст, така и за палейния, е от Завета на Симеон (2:9): **ꙗко бо азъ ѿидохъ въ Сикимоу• п о п а мазъ** (по памазъ ?) **паствинѣ•** (л. 70 d). Коректното четене би трябвало да е **носѧ мазъ**, отговарящо на гръцкия текст, но и двете редакции (палейната и архивската) на текста четат мястото по един и същи неточен начин. Генеалогията на това объркване може само отчасти да се обясни със смесване на графически близките глаголически букви П и Н. Н. С. Тихонравов и И. Франко са го схващали като **по помазъ** /Тихонравов 1863:96-232; Франко 1896: 174-224/ - време на ритуално действие, свързано със стадата. Може да се каже, че целият девети стих на тази глава е объркан, тъй като и думата **потрѣбнаа** е заменена със своя антоним **непотрѣбнаа**, а **рꙋхло** с диалектния си вариант **рꙋфло**.

Ако се следва логиката, че Архивският текст дава второ четене на палейния, може да се предположи, че и изразът **ꙗко азъ бѣхъ вино** е трансформация на **ꙗко азъ бѣ^{х} винє^{н}** , т.е. виновен (срв. нвб. „невинен“). Възможно е формата **винє^{н}** да е била прочетена с друго значение.

Като цяло може да се каже, че текстът на Архивския сборник дава едно по-неточно четене на апокрифа спрямо палейните текстове, макар на места да може да се предполага сверяване с определена гръцка редакция от типа *f* /Смирнов, 1911:16-21/. Това сверяване, обаче, не засяга целия текст, който следва палейната редакция, а само отделни места (вероятно трудноразбираеми или повредени).

***

II. Езикови особености.

Целта на езиковия анализ е да бъдат изследвани историческите напластявания от различните книжовни традиции, тъй като сборникът (съответно апокрифът) има три фиксирани етапа - Симеонов (X в.) и два руски (XIII и XV в.). Апокрифът „Завети на дванадесетте патриарси“ представя следните езикови особености.

1. Фонетика.

В текста се срещат само две употреби на графемата ѫ, и то на етимологичните си места в окончанието за 3 л. мн.ч. имп. - **бѣхѫ** (72 c_{23}), **творѧхѫ** (72 c_{36-37}),- като най-близка предходна употреба в сборника е в падежната флексия за В.п. ед.ч. ж.р. **рꙋкѫ** (65 b_6). Единственият пример **возѕнесѫт сѧ** (86 d_1) би трябвало да се разглежда като случай на недописване на диграфа за [оу]: подобни пропуски се наблюдават и в други четири лексеми - **пѫстынѧмъ** (66 c_{10}), **блѫжению** (76 d_{40}), **бѫжѫю** (л. 78 a_{11}), **чл҃кѫ** (85 a_{14}). В останалите случаи ѫ последователно е заменена със специфичния за източнославянските езици рефлекс [у/’у] както в корена, така и в падежни флексии, глаголни окончания и причастни суфикси.

Малката носовка има както етимологична употреба (над 200 случая), така и неетимологична, т.е. вм. етимологични **ꙗ, ѣ, а, є**. Най-многобройни са случаите с етимологична малка носовка в кратката форма на възвратно-личното местоимение **сѧ**, употребено във възвратни глаголи (над 150 пъти). За неетимологичната употреба най-много са случаите на ѧ вм. **ꙗ** - **ѧростию , ѧсти, ѧдъ, ѧмѣ** (над 200). В текста са регистрирани и обратни употреби на **а, ꙗ, є** вм. ѧ - **чадо, възложат, плачд, лѣжа, придъ, неа** (след ч, ж, ш и предни вокали), **ꙗзыкъ, поꙗдъ** (в началословие и във форми на **ѧти**), **оубоѧшє, събраше, мє, тє, сє** (във форми за 3 л. мн.ч. аор. и в енклитичните акузативни форми на личните местоимения). Както е известно още в XII в. е завършен процесът на замяната на назалните вокали в „древнейших болгарских текстах“ /Ван-Вейк 1957:208/, а за източнославянските книжовни паметници е характерна продължителната употреба на графемите за двата назални вокала, въпреки че още в Остромировото евангелие се откриват примери с **а/ꙗ** вм. ѧ (за дистрибуцията на **ꙗ** след вокал и ѧ след палатален консонант в т. нар. руска редакция до XII в. - вж. Тотоманова

1985:195) и ѯ вм. ѫ, като наличието на такова смесване може да настъпи само ако в по-ранен етап е извършен процесът на деназализация /вж. Иванов 1983:117/.

Употребата на ѧ вм. ѣ (вьсѧкъ, бѫхоу, хотѫшє, каѫхᶜ, мєдѫнъ, єгиптѫнина) обаче е спорадична още в старобългарските паметници, а в среднобългарските е често срещана, което според К. Мирчев свидетелства за деназализацията ѝ /Мирчев 1958:110; 1978:121/; в текста не се открива обратната замяна.

Характерно за гласната ѣ е отразяването загубата на широкия ѝ гласеж чрез употребата на ѣ вм. є (вкл. в група *-ер-* за сричкотворното r_o - твѣрдо 70c_{28}) в Им. п. мн. ч. на имена от *-u-основа, във форми на съществителни имена от *-es-основа, в глаголното окончание за 2 л. мн. ч. сег. вр., аор. и пов. накл., в сегашната основа на глаголи от -е-спрежение и др., напр. - с҃новѣ, чюдѣсєхъ, тєлѣса, єстѣ, ѡимєтѣ (пов. накл. - 84c_2), видѣстѣ, нє боудѣть, съблюдѣтьᶜ; вм. вокализиран ь - швѣщь (76 b_{11}), тѣмна (86 a_{17}),- но и на є вм. ѣ (человєка, рєчь, дєлаєть, к себє, чрєсла, сємена, шблєци). Стесняването на тази гласна е особеност за източнославянските езици, докато за Южнославянските български паметници, „в които намираме по-изобилни примери от преход на ѣ в є са от по-късна дата. Те не са по-стари от XIII в.“ /Мирчев 1978:121/.

За изравняването гласежа на є, ѣ и ѧ са показателни примерите оуспє (71 c_{24}), оуспѧ (78 b_{35}, 79 c_2) и оуспѣ (80 d_9), в които окончанието е за 3 л. ед. ч. на асигматичния аорист от глагола оусънѫти (<оусъпнѫти), оусънѫ, оусънєши.

Регистриран е и един пример с ѣ вм. а - възрѣстѣ (69 b_{17}).

За фонологичните промени на еровите вокали и изпадането на слабите ерове е показателно не само неизписването на графема в краесловието (вкл. в предлозите), което според Н. Ван-Вейк „является самым недвусмысленным доказательством того, что ъ и ь больше уже не произносятся“ /Ван-Вейк 1957:153/, но и неправомерната замяна на ъ с о и обратно в следните случаи: вовводить (69b_{37}) - срв. въвъди[т] (69d_{40}), сръдъболѧ (69c_{15}) - срв. сръдобольство (80c_2), съ избытокоᵐ (88c_{20}); неетимологичното писане на ь в палатални групи - мышьлѫхѡᵐ (68 a_{34}) и ꙁємьли (74 a_{31}), както и вм. етимологично є - дъцьрьми (74a_{11}); извършената асимилация по звучност в примерите ꙁбора (73c), приѡпщаютъ (83a) - срв.

съпрнwбщаютъ сѧ (85b), **зѣбоудоутъ сѧ** (88d). Два примера са с епентетичен ер - **процьвтоутъ** ($71b_{28}$), при което е отразена т.нар. „втора фаза на еровата епентеза“ след изпадането на слабите ерове при развоя на групата -вь- между консонанти през среднобългарския период /вж. у Мирчев 1978:147-148 за примерите от Болонския псалтир, Манасиевата хроника и Григоровичевия паримейник/, и **нє самъ съгрѣшилъ** (79 c_{39}), като в последния случай формата с вокализиран епентетичен ер не може да бъде интерпретирана за прилагателно-местоимение, тъй като е форма на **быти** в конструкция за Perfect.

В текста са отбелязани случаи на специфичен източнославянски развой на сричкотворните, т.е. нови групи *-ер-* и *-ол-* (напр. **пєрвомъ, сквєрнит сѧ, волкъ, долго**), а в дванадесет примера след сонора е изписан и еров вокал - **чєтвєрътоє** ($69c_7$), **волъхвоующи**^{м} ($77d_{39}$), **съвєръшєнє** ($78a_{16}$), **жєрътвоу** ($78d_{15}$), **въвєръзємъ** ($79d_{15}$), **оумєръшꙋ** ($80d_{25}$), **wполъчити сѧ** ($81c_3$), **молъчанїи** ($82c_{12\text{-}13}$), **коръмчїа** ($82d_{38}$), **волънами** ($83a_5$), **съвєръшєныи** ($84c_{30}$), **с**^{к}**вєрънит сѧ** ($86c_{20}$),- което според В. Ягич и А. Шахматов /по Иванов 1983:102, 174/ е стремеж за чисто графично примиряване на староруския (**-ьрь-, -ъръ-, -ълъ-** с т.нар. от А. А. Потебня „вторична слоговост“ или „вторично пълногласие“) и старобългарския (**-ръ-, -лъ-**) принцип за предаване на r_o и l_o. В един пример редуцираният вокал е пред сонора - **твърдо** ($70\ c_{28}$), като „произношението на вокалния елемент пред плавната съгласна се среща в областта на първите български столици“ и се посреща с данните от епиграфските паметници от Кръглата църква в Преслав (надписа на Павел Хартофилакс, керамичните плочки с фрагменти от рисувани текстове) и от Македонския кирилски лист /вж. Гълъбов 1986: 687, 698, 704-718/. В останалите случаи за отбелязване на сричкотворните се използват групи, в които редуцираният е само **ъ** и е след сонорите, напр. **пръвоє, скръбѧше, влъхви, плъкоу, длъготоу** и др.

За отбелязване на звука [**ъı**] се използва само дограф **ы**, като според Е. Ф. Карски „в древнейших памятниках югославянских это **ы** встречается изредка, а в более поздних (с XII-XIII в.) преобладает, с XIV в. господствует“ /Карски 1928:204/. Дефоно-логизацията на фонемата [**ъı**] е отразена в текста. Примерите обаче не би трябвало да се тълкуват като превръщане на [**ъı**] в позиционен вариант на [**и**], т.е. [**ъı**] след твърд консононт, а [**и**] след палатален, характерно за развоя на [**ъı**] в източнославянските езици /вж. Иванов 1983:209-210/, а по-скоро доказват процеса към окончателно сливане на двата

вокала, фиксиран още в класическите старобългарски паметници /вж. примерите в Граматика 1991:543 и у Мирчев 1978:130-132/, напр. **ꙗзици** (73 d_{34}), **ꙁивше** (75 b_{39}), три случая в падежната флексия за Тв. и В.п. мн.ч. м.р. *о*-осн. - **дѹхи** (69 c_{20}; 71 c_{7}) и **влъхви** (70 a_{10}), в корена **-гыб-** четири пъти - **погибнѣть** (71 $b_{34,36}$; 73 d_{12}) и **погибнѣтє** (77 c_{35}), три пъти в съюза **яки** (73 d_{33} и 77 b_{36}), два случая в лексемата **архиєреи** (70 b_{33}) и **архиєреиска** (73 d_{30}), един път в падежната флексия за В.п. мн.ч. ж.р. *i*-осн. **помыслы** (71 a_{32}), а най-ясен е този процес в примерите **ꙗгипетъ** и **ꙗгыпетъ** (6:4).

Ако не е преписваческа грешка, един пример може да се тълкува като редукция на [е] в [и] - **и иди на Норирамѣ оумрѣ** (75d_{37-38}): тук аористната форма **оумрѣ** изключва интерпретирането на **иди** като повелителна форма, т.е. тя също е аористна за 3 л.ед.ч. - **идє** с **є>и**.

В текста е регистриран само един премер за началословно [о] - **ѡдинъ** (79 $b_{,26}$) - и един пример за акавизъм (ако не е техническа грешка при близостта в изписването на **а** и **о**) - **посѧше** (83c_{7}) срв. **пасѧхъ** (71d) и **пасѧхѹ** (88d) /вж. Филин 1972:121-122 и Иванов 1983:217 за първите отразявания на акавизма в източнославянските паметници като новгородските брестови грамоти, Новгородския миней от 1095 г., Московското евангелие от 1340 г./.

В текста е отразена конкуренцията между източнославянския и южнославянския български рефлекс на *dj - в пробна извадка от л. 69с до л. 78с (40 колони) съотношението **жд** : **ж** е 53:25, като формата **блоужєніє** се среща само с **ж**.

В целия текст за *tj се употребява само лигатурата **щ** (без съмнение с конкуренция на звуковата стойност), характерно като компромисен правопис за руската редакция /вж. Тотоманова 1985:194-198/.

В целия текст рефлексите на *tort, *tolt, *tert, *telt имат южнославянска българска окраска, напр. **гра**^{А}, **гла**^{А}, **глава**, **брѣ**^{г} и др.

В текста последователно се пази l-epenteticum. Примерите без l-epenteticum са дублетни форми още в старобългарските паметници, напр. **бл$^{\frown}$гвєниє** и **бл$^{\frown}$гвлєниє**. В примера **зємьли** (74 a_{31}) в палаталната група с l-epenteticum има наличие на вписан неетимологичен ер.

2. Морфология.

2.А. Глагол.

В целия текст е запазена известната от старабългарския период разпредялба на глаголите по спрежения. При глагола от пето

атематично спрежение **вѣдѣти** в 1 л. ед.ч. сег. вр. последователно се употребява само формата **вѣдѣ**, характерна особеност за паметниците от Преславската книжовна школа и за руските преписи от преславски оригинали /вж. Граматика 1991:284/. За развитието на презентните форми на атематичния глагол **быти** е показателен (при това в конструкция за Perfect) примерът **нє въꙁлагаитє на мѧ рꙋкъ ваши^{х} • ꙗко жє изꙁлати кровь невинноу • ако нє самъ съгрѣшилъ к ва^{м}** (79c), в който е отразен крайният резултат след фонетичните промени (елизия на краесловния слаб **ь** и на началословното **ѥ**, епентеза на ерова гласна в изгласна група от шумов консонант и сонор) във формата за 1 л. ед. ч., настъпили през среднобългарския период /вж. Мирчев 1978:148, 211/.

За развоя на глаголните форми в сегашно време трябва да се отбележат трите примера, в които липсва окончанието **-ть** за 3 л. ед.ч.:

> **ꙗко всѧкь иже ра ꙁꙋмѣєть ꙁаконъ бжіи частєнъ боудєть и нѣ^{с} странєнъ• а *може* ащє идєть и многы дрꙋгы плємени стѧжить** (73 c_{33-37});
>
> **и бꙋдєть єг^{д}а *прінде* на ꙁємлю ѡц҃ь ваши^{х}** (82 d_{5});
>
> **и wставить блг҃ое *пріємле* ꙁлоє и бываєть wбла^{д}анъ врагомъ** (84 d_{4-6}).

Значителен брой такива форми са фиксирани още в Супр. сб., отнасян към Преславската книжовна школа, а също отделни примери и в Зогр. ев., Мар. ев., Ас. ев., Син. пс., Клоц. сб., Сав. кн., в староруски преписи от старобългарски ръкописи като Симеоновия изборник от 1073 г. /вж. Граматика 1991:288, 547/, спорадично се явяват и в среднобългарските паметници, тъй като „формите с **-тъ** са се смятали до късно за типична черта на литературния език“ /Мирчев 1978:210/.

Форми за 3 л. мн. ч. без **-тъ** - напр. **тогда станоуть въ веселіи • и *бл^{с}вѧ* вышнаго w чюдѣсєхъ єго** (71c_{8-9}) - могат да бъдат тълкувани както в контекста на подобни единични примери от Ас. ев., Син пс., Сав. кн. и Супр. сб. /вж. Граматика 1991:548/, така и в контекста на множеството недописвания в и над реда в текста на Заветите. При атематичния глагол **имѣти** е фиксиран един пример за 3 л. мн. ч. сег. вр., образуван по модела на III (**-ѥ-**) спрежение, като

данните още в старобългарските и среднобългарските писмени паметници показват, че „неговите форми са се сближили с формите за сегашно време на обхванатите от асимилацията и контракцията глаголи на -ѧ- и -ѩ-“ /Харалампиев 1983:32/ - **наоучитє же вы чада ваша книгамъ • да имѣютъ разоумъ въ всємъ жити своємъ** (73c).

В изследвания апокриф последователно се употребяват глаголни форми за простите претерити, което е характерно за руските преписи, отнасяни „к церковно-книжному жанру“, въпреки че „по крайней мере для XIII-XIV вв. аорист, а еще раньше имперфект уже были чужды нар.-разг. языку“ /Граматика 1982:91/.

При образуването на аористните глаголни форми се наблюдава генерализиране на унифицираната парадигма на т. нар. -ох-аорист при глаголите с инфинитивна основа, завършваща на консонант, характерно „за кирилските паметници (Супр., Сав.), които отразяват източни старобългарски езикови особености“ (Добрев 1982:85), напр. **излѣзо**^{х} (69d), **приидоша** (70c) и др. Само при глагола **рєшти** (с изключение на **прорєкоχъ** - л. 71 b) е фиксирана книжовната традиция на употреба на форми по I s>h с удължен коренен вокал - **рѣхъ, рѣша** и др.,- особеност, характерна за Савината книга /вж. Граматика 1991:292/, но и отпращаща към нормативността на Евтимиевата школа /вж. Харалампиев 1990:86-87/. От шестте аористни форми на глаголи от второ (-нє-) спрежение само една за 3 л. ед. ч. - **пости**^{жє} (72c) - е по асигматичния тип, а останалите са сигматични - **нє оужасо**^{х} **сѧ** (70c) от **оужаснѫти**, **погрѣбоша** (70c, 74d) от **погрєнѫти**, **изриноушѧ** (75 b) от **изринѫти**, **привѣгоша** (75d) от **привѣгнѫти**, като примери по -ох- аорист за това спрежение от предходната книжовна традиция са характерни преимуществено за Супр. сб. /вж. Граматика 1991:293/. Асигматична аористна форма за 1 л. мн. ч. е употребена още и в следния контекст: **мы же гнахомъ с̄новъ Исавовъ • бѧше же тѣмъ гра**^{д} **желєзєнъ • и врата медена • и нє възмогомъ влѣсти въ нь•** (75d$_{38}$-76a$_{2}$) - положителната асигматична форма **възмогомъ** от глагола **възмошти**, **възмогѫ**, **възможєши** се среща в глаголическите евангелски ръкописи /вж. Граматика 1991:290/.

При едносричните инфинитивни основи на -**ѧ**, -**ѣ**, -**и** от 17 примера 8 са формите с окончание -**тъ** в 3 л. ед.ч. аор. - **приѧтъ** (70a$_{11}$) срещу **поѧ** (76b), **житъ** (70c$_{10}$, 71d$_{2}$, 74 d$_{35, 40}$), **оумрєтъ** (70c$_{16}$)

срещу оумрє/оумрѣ (70a, 73a, 75d, 76a, 76b), ꙁапѫтъ (70d$_{10}$), ꙁачатъ (76b$_{24}$). Префигираните аористни форми за 3 л. ед. ч. оуби (75b, 76a) и поби (75b) фиксират ръкописната традиция още от старобългарските паметници последователно да се употребяват без окончание -тъ /вж. Граматика 1991:294/. За атематичните глаголи быти и дати е характерно, че в текста преобладават аористните форми за 3 л. ед. ч. с окончание -стъ (8), напр. продасть (70d), въдасть (72d), дасть (75d), бы͡с (75d) и др. Единственият пример без окончание -тъ за 3 л. ед. ч. в аористна форма на атематичния глагол дати е - хотѣ^{х} же и Соломоу дати ю • нъ жена моѧ Висѵа не да ми вражⱥєваше бо• на Фамарѵ • (76a$_{32-35}$) - като такава употреба има успоредица в книжовни паметници като Сав. кн. и Супр. сб., а и в кн. Битие от същия Архивски сборник (л. 47c$_{27-28}$), в който е и текстът на апокрифа. Единствена е и формата на глагола дати за 3 л. ед. ч., образувана по асигматичния аорист - ѿведє мѧ ноць тоу не дадє ми видѣти єго (78c).

Аористната форма борохом сѧ (76a) би трябвало да се тълкува като случай с източнославянско пълногласие, т.е. вм. правилната по l s>h брахом сѧ, образувана от глагол с инфинитивна основа, завършваща на вокал.

За имперфекта е характерно, че последователно е прокарана употребата на контрахираните форми (често със замяна в имперфектната глаголна основа на ѣ с ѧ по фонетични причини) и само двата примера бѣахоу (70d) и творѧахѫ (72c) са неконтрахирани. При претеритния глагол бѣхъ (супплетивна претеритна основа бѣ- на глагола быти) в 3 л. ед. ч. е отразен процесът, характерен още за старобългарските евангелски текстове и за Супр. сб., на изместване на формите бѣ (9) от контрахираните бѣше (22), напр. и бѣше по всѧ дн҃и вражоумлє мѧ • и о мнѣ оупражнѧıа сѧ бѣ прѣⱥ г҃мь (73a), а в 3 л. мн. ч. - на смесване на имперфектните и аористните окончания /вж. Мирчев 1952:36-45/ и на претеритните основи бѣ- и бы-, като бѣхоу (8, от които два пъти в конструкции за Plusquamperfect), напр. и бѧхоу на неи бомıє сѧ менє и братьı моее (75d), ıако прижли бѣхѫ wбрежание (72c) и др., бѣша (1) - и бѣша въ Єгѵптє до дн҃є исхода изъ Єгипта (71c),

быша (7, от които един път в аналитична конструкция за условно наклонение, а три пъти в конструкции за страдателен залог), напр. **тако бо пръвам быша бодрым прѣже потопа • wни бо съ прилежаниемъ зрѧще на не быша** (70a), **Сн҃ве же мои безъ болезни съхранени быша** (80b) и др. Смесването на интензивните претеритни основи **бѣ-** и **бы-** (за генезиса им вж. Добрев 1982:79-80) за изразяване на имперфект, при това в аналогичен контекст или в един стих, е отразено и във формите за 1 л. ед. ч. **бѣхъ** (20) и **быхъ** (9), характерно за древноруските паметници /вж. Граматика 1982:78/, напр. **силѣнъ бѣ^х^ ѕѣло** (70c), **и видѣвъ ю шюменъ бы^х^** (76a), **и •ѳ҃ї• лѣ^т^ чистителемъ бѣхъ гв҃и** (73c), **ег^а^ръзмоужа^х^ чада моѧ ходѧхь въ простотѣ ср^а^ца и бы^х^ делатель w҃цьмъ моимъ** (78d), **потомъ придо^х^ въ Єгѵ̀петь къ Wсифѹ глада дѣлѧ •мѕ• лѣтъ бѣхъ тогда • и •ог• лѣта бы^х^ тамо** (76c), **гладомъ wбиатъ бы^х^ • и самъ гь҃ прѣпита мѧ • единъ бѣ^х^ и гь҃ ѵтѣши мѧ** (87b) и др.

От т. нар. балканизми в глаголната система се откриват аналитични конструкции за бъдеще време с глаголите **имѣти** (два пъти - 69d, 85d), **начѧти** (5), **хътѣти** (14), напр. **чѧда моѧ съхраните всѧ іаже заповѣдах вамъ и не имате съгрѣшити** (69 d_{34-36}), **іави бо сѧ емоу іако хощеть оумрѣти** (71 d_{8-9}), **и чл҃вци ц^с^ртвовати начнѹть на^а^ лоукавыми дѹхи• тогда станоуть въ весели҃и** (71 c_{6-8}). Само един случай е фиксиран с футурна форма на глагола **быти** - **аще покориши^с^ мнѣ• ты боудеши владѣти со мъною** (87 b_{35-37}),- което като факт има успоредица с първата поява на специфичния за източнославянските езици начин на образуване на сложно бъдеще време с форми на спомагателния глагол **быти**, фиксиран в западноруска грамота от 1388 г. /вж. Граматика 1982:129/.

Останалите конструкции за сложните глаголни времена са познатите, напр. за Perfect , за Plusquamperfect - **Вала бѧшю** (sic!) **оупила сѧ** (69d), **повѣдали бѧхѹ** (88b); за Futurum Praeteriti (повече след Завета на патриарх Юда, т.е. след 76a) - **хотѧше гь҃ оубити мѧ** (69b). Не са фиксирани конструкции за Futurum Exactum.

В текста е отразена конкуренцията между източнославянското и среднобългарското обобщаване на суфикса за образуване на синтетични повелителни форми: суфиксът **-и-** се открива в две форми на глаголи от I и II спрежение - **въз^а^вигнитє** ($69a_{25}$) и

ѡженитє͡с (86c$_{30}$),- а суфиксът -ѣ->-є- в един глагол от III спрежение - вы оубо чада моа закон г͡нь храните и не пріемлєте зло ако добра (85b$_{22-23}$), но със задължителна уговорка, че в последния случай контекстът позволява интерпретирането на формата не пріемлєте и като просто бъдеще време (срв. 'прочее, вие чада мои, божия закон съхранете и не приемайте злото като добро', но и 'прочее, вие чада мои, божия закон съхранете и не ще приемете злото като добро').

Конструкциите за условно наклонение (1 л. ед. ч., 3 л. ед. и мн. ч. - общо 15) са образувани само с аористните форми на глагола быти, при което са въведени по един и къщ начин чрез съюза аще, напр. аще не бы помолилъ сѧ (69b), аще бо не бы^{x} видѣлъ азъ (68c), аще не бы Данъ братъ мои помоглъ ми • то оубили мѧ быша (75d) и др. За развоя на условното наклонение на източнославянска почва е показателен примерът еще младѹ соуцоу лобызаше мѧ г͡люци да бы ми видѣти братїю твою ѡ чрѣва моего ако же тебѣ (82a), в който аористната форма бы в конструкция с инфинитив е граматикализиран показател за хипотетична модалност /вж. Граматика 1982:156-157/.

Причастната система не е разколебана както в числеността си, така и в модела на образуване на отделните видове. Трябва да се отбележи наличието на две архаични форми за минало деятелно причастие I при глаголи от IV спрежение на -и- с палатализиране на коренния консонант и суфикс -ьш-: ѡставльше (71d$_{20}$), съгрѣшьшимъ (83d$_{27}$).

2. В. Именна система.

В местоименната система се наблюдават следните особености. Редовна употреба на първоличното местоимение азъ. Засилена приглаголна и приименна употреба на енклитичните акузативни и дативни форми на личните и възвратно-личното местоимение. В пробния отрязък от 37 приглаголни употреби на дативни форми на първоличното местоимение само в пет е употребена дългата форма м(ь)нѣ, а от 4 приглаголни употреби на дативни форми на второличното местоимение само в една е фиксирана дългата форма тобѣ - дасть землю и^{x} тобѣ (72d$_{2}$). При личните местоимения в множествено число се наблюдават само три приглаголни употреби на дативни енклитичните форми ны, вы, които и в старобългарските паметници имат ниска фреквентност /вж.

Граматика 1991:229/ - **ѡмрѣзноүтъ вы** ($74b_2$), **сътвори ны** ($75d_{20}$), **даюцıє ны** ($76a_{14}$). При възвратно-личното местоимение трябва да се отбележат трите приглаголни употреби на енклитичната дативна форма **си** във възвратни глаголи, в които субектът на действието е непряк обект на същото глаголно действие - **поими си жен҃** ($73a_{38}$), **изберетє си или свѣтъ• или тмоү• или закон҃ъ гн҃ь• или дѣла вражїа** ($74d_{24-26}$), **азъ же два дн҃и и двѣ ноцїи нє ıадо^{х} с ними• жалє си по Їѡсиѳѣ** ($80a_{8-10}$). Изместването на дългите дативни форми от енклитичните в приглаголна употреба има успоредица в езика на влахо-българските грамоти, датирани към края на XIV-втората половина на XV в. /вж. Мирчев 1978:25-26 и цитираните там трудове на Л. Милетич и на Б. Бернщейн/. Трябва обезателно да бъде споменат примерът **давша ми мнѣ** ($87d_{21}$), в който е отразено т.нар. удвояване на допълнението на първоличното местоимение, характерна балканска особеност на българските книжовни паметници с успоредица както в езика на влахо-българските грамоти /вж. Мирчев 1978:248/, така и в седемте случая от Супр. сб. на удвоено възвратно местоимение **себє си, себѣ си** /Минчева 1987:74/.

Показателни са и онези случаи, в които употребата на енклитичните дативни форми на лично и възвратно-лично местоимение за единствено число (най-вече **ми**) определено може да се тълкува в притежателна функция, напр. **вѣнєць ми на главоү възложи** ($72d_{31}$), **бѫашє ми скотъ многъ** ($75d_{16}$), **прѣврати ми очи** ($76c_{34}$), **ѡтьмни ми ср^{ᴬ}цє** ($76c_{34-35}$), **ризоү си раздра** ($80a_{20}$). Известно е, че приименна употреба на енклитични дативни форми на личните местоимения в притежателна функция е характерна за среднобългарските паметници, като се започне още от Шафариковия триод (XII в.), а енклитични дативни форми на възвратно-личното местоимение в притежателна функция са употребени още в Син. евх., Сав. кн., Супр. сб. /вж. Мирчев 1978:189; Минчева 1987:24-26; Граматика 1991:228, 550/.

При съществителните имена трябва да се отбележи:

а) влиянието на **u*-основа върху имената от **o*-основа и **i*-осонова м.р. по отношение на окончанията за Д. п. ед. и мн. ч. и Р. п. мн. ч., напр. **ıако ащє боүдє^{т} плєненїє градовомъ** (73d), **въ трѹдє пло^{ᴬ}въ** (79a), **до родовъ** (80d), **шє^{ᴬ}шє въ слѣ^{ᴬ} дх҃овъ льстны^{х}** (82c), **къ гв҃и** (81c, 83a, 84b), **гл҃ахъ тєстєви моємѹ** (76c);

б) влиянието на **o*-основа върху имената от **u*-основа и **i*-осонова м. р. и **s*-осонова ср. р. по отношение окончанията за Д. п.

ед. ч., Р. п. ед. и мн. ч., М. п. ед. и мн. ч., Им. п. мн. ч., В. п. дв. ч., напр. **въ прѣдѣлєх Газы вола дївїа гонивъ** (75a), **въсиаєть звѣзда ѡ Їакова въ мирѣ** (78a), **молѧшє сѧ два`` сна имѣти ѡ нєѧ** (85d), **іако чадо моужеска пола нє бѣша ѹ нєѧ** (87c), **къ гѹ** (81c), **млтє гѹ** (81d), **да боудѹть всѧ дѣла ваша вчинена добрѣ** (82c), **въслѣдоваша каменїю и древѹ** (82c), **всѧ бо члкъ или в дѣлѣ • или въ словєси • или в помыслѣ съгрѣши** (88a), **имѣитє въ всѣх дѣлѣх ваших** (88a), **вї • дрѣвъ винѹ имѣюцих листвїє** (73b);

в) влиянието на **i*-осонова върху имена от **jo*-основа и **n*-осонова м. р. по отношение окончанието за Р. п. мн. ч. **-єи**, напр. **пачє моужеи** (70a), **ни ѡ пламенеи иностраснык** (73a);

г) замяната на двойствено число с множествено - **два рогы** ($82d_{25}$).

Двадесет и четири примера може да бъдат интерпретирани като именни синтагми с анафоричен член, изразяващи следната семантика:

1) Означава времето на извършване на глаголното действие - два пъти с постпозитиво показателно местоимение **тъ** и един път с **онъ**:

в лѣт ѡи юности въ нєжє възревновахъ Їѡсифоу (70c), **ѡведє мѧ нощь тоу нє дадє ми видіати єго** (78c), **и плакахъ сѧ ѡ неи дни то`` іако разоумѣх лоукавьство єѧ** (87c).

Примерите с показателното местоимение **тъ** за изразяване на тази семантика са показателни за по-силно изразено анафорично значение, тъй като в старобългарските ръкописи те са без гръцко съответствие с член /вж. Минчева 1987:41/. За изразяване на времето, в което се извършва действието, в текста се използват и конструкции (общо 5) от име и препозитивно показателно местоимение **тъ** или **сь** (В. или Р. п.), напр. **и болѣзнь ми бы въ тъи дньь** (72c), **ѡна же рє да боудѹ ти в сїю нощь в мандрагѹрѹ сна твоєго** (78c), **нє іасть хлѣба того дни** (80a).

2) Изразява известна вече субстантивна представа, като обобщаващо означава изказването на друго лице, предходен разказ (темата на разказа) или описание - осем пъти само с постпозитивно показателното местоимение **сь**:

и въ вса дни не оукорити насъ ѡ словеси семъ (71a), ·к· лѣтъ тѵ бѣхъ· егда же бѧше брань си (75d), та же оумре въ лоукавьствѣ сновъ своихъ· по словѣсехъ же сихъ (76b), въ вратѣхъ приточьствоующи ꙗко иное странь· пришедши· ново се дѣло є въ вратѣхъ (76b), тъи є смыслъ пиющомоу вино· дондеже имать разѵмъ да пїеть вино· ащє ли преминеть оуставъ сь вълезеть въ оумъ его дхъ прѣльстныи (76d), егда глаше словеса си· во сежеланїє прїидохъ азъ (79d), , ѡба сїа сна повѣдах ѿцѵ моемѵ (83a - плюс повтаряне на съществителното име), и намъ плакати с ѡ словесѣ си (83a).

Изследванията на старобългарските паметници показват, че показателното местоимение сь, употребено в именна синтагма (в антеили постпозиция), има силно деиктично значение, но примерите с това местоимение за изразяване на посочената семантика в старобългарските ръкописи са без съответствие с гръцки член /вж. Минчева 1987:34, 39/.

3) Изразява вече известна субстантивна представа, като съществителното в синтагмата е синоним на предходно съществително или е сродна лексема от друга част на речта - три пъти с постпозитиво показателно местоимение тъ, по два пъти със сь и с онъ:

елма же съхрани са Їѡсифъ ѿ всѧкыѧ жены... много бо сътвори егыптенины она· и влъхви призва wтравоу емоу дан (70a), и нѣ чада моа послѵшаите Левгїа· а въ Їоудѣ избавление боудеть· и не възносите са на ѡбѣма сима племеноча· ꙗко ѿ тою вѧыдеть· спсение бжїе (71c), чада моа сребролювїе кѵмирѡмъ приводитъ... но бъ ѿць моихъ щедръ и млтвъ помилова ма· ꙗко не въ разѵмѣ сътвориха· ослѣпи бо ма кнѧзь т прѣльсти (77c), и бъ прославит са въ ꙗзыцѣхъ вас раа... и бъ не славит са въ странахъ тѣмъ (83b), и тако лихоимъства раа свѣщахове... бъ ѿць нашихъ избави его из рѵкоу моею· да не сътворихъ безаконїа сего въ Їсили (83c), и стрть прїахъ ѿ жени сверѣпїа ноудѧща ма съгрѣшити с нею... азъѫ на земли лежа млахъс бѵ въ вретищи да ма избавитъ ѿ егѵптѧныни wноа (87b-

с), и поусти ми ıадъ съ wтравою растворена... и разѹмѣх ıако растворенїе то съ прѣлестїю є (87d).

4) Изразява вече известна субстантивна представа, като съществителното в синтагмата е повторено от предходния текст - три пъти с постпозитиво показателно местоимение тъ и два пъти със сь:

и видѣхъ гороу высокоу• та`` гора цитъ именемъ... и егда поидох къ w̄цѹ моемоу• wбрѣтох цитъ медянъ• тѣмъ* има горѣ тои цитъ (71d-72c), прежъ съмрти своема призвавъ сны своа и братїю свою рече имъ... братїа сы`и възненавидеша ма (87a), и стрть прїахъ w̄ жени сверѣпїа поудяща ма съгрѣшити с нею... и борях са стртию тою •з• лѣт (87b-c), и поусти ми ıадъ съ wтравою растворена... и излѣзшѹ емоу плаках са ни то • ни ино въкѹсих w̄ ıады тоа • по едино же дни приш̾ашїи ко мнѣ рч • что се ıк нѣси ıалъ w̄ ıады сеа и рѣх к неи ık исполнила еси смрти (87d).

5) Изразява субстантивна представа чрез пряко посочване - един път с постпозитиво показателно местоимение сь:

и единъ w̄ дхъ вражи гласе ми мъзми мечь сы`` ѹбиемъ Їисоа (80d).

Изнесените данни от апокрифа „Завети на дванадесетте патриарси“ за анафоричната употреба на задпоставените показателни местоимения допълват становището, че е оформен „определен синтагматичен, вероятно вече и синтактичен модел, който съдържа възможност за развитие на нова, не чисто показателна семантика“ /Минчева 1987:65/, и че „влиза в системата на старобългарския литературин език и се превръща в стилистично средство на книжовния език при функционирането му в друга славянска среда“ /Минчева 1987:50/. Трябва да бъде подчертано, че в примерите от л. 87d появата на членувани форми е предшествана от една друга балканска езикова особеност, а именно удвояване на допълнението в давша ми мнѣ.

3. Синтаксис.

По отношение на синтаксиса се наблюдават следните особености:

1) Употребата по традиция на книжовната конструкция Dativus absulutus.

2) Засилените трансформационни процеси на Dativus commodi/incommodi в посока изразяване функция на притежание:

да не красѧть главъ своих и лица на <u>**прѣльсть оумоу**</u> (70a$_{34-35}$), **моучить** <u>**д̄ша емоу**</u> (71a$_{38}$), <u>**оужасть тѣлоу**</u> **творить** (71a$_{39}$), **быти его сноу и оугодникоу и** <u>**слоузѣ лицѹ**</u> **его** (72b$_{13-14}$), <u>**имѧ горѣ тои**</u> **цитъ** (72c$_{10}$), <u>**ꙁанеже**</u> **свѣтъ ꙁакона данны в на**$^{\frown}$**• на** <u>**просвѣщенїе всѧкомоу чл̄коу**</u> (73d$_{37-39}$), **съхраните оубо чада моѧ** <u>**оустав̑ъ виноу**</u> (77a$_{15}$), <u>**источникъ животѹ**</u> **всѧкои плоти** (78a$_{31}$), **не бо** <u>**жена емоу**</u> **еси ты** (78c$_{31}$), **прѣдани боудете в** <u>**рѹкы врагомъ нашимъ**</u> (85b$_{38-39}$) и др.

3) Удвояването на допълнението (вж. II. 2. В.).

4) Разколебаване употребата на падежите след глаголи, имащи определена рекция, напр. **но** <u>**ꙁапѧтъ мѧ**</u> **г̄ь** (70d), **и тако скопьческыи старѣишина порѹчи** <u>**мѣ**</u> **вѣсь домъ свои** (87b) - вм. **ми**, тъй като глаголите **ꙁапѧти** и **поржчити** изискват Д. п., или след предлози в зависимост от категорията движение/покой, напр. **бѹдете с ними во** <u>**плѣнъ**</u> (81c) - вм. М. п. **плѣнѣ** след предлог **въ** и екзистенциален глагол, **съ ꙁади вариховѣ на** <u>**вр̑ъсѣ**</u> (75c) - вм. В. п. **вр̑ъхъ** след предлог **на** и глагол за движение, или при изразяване на творителен предикативен, характерен за езика на преславските книжовници /Минчева 1990:141/ - напр. **и** <u>**•ѳ̑ї•**</u> **лѣ**^{т} <u>**чистителемъ**</u> **бѣхъ г̄ви** (73c), но **ег**^{А}**а въꙁмоужа**^{Х} **чада моѧ ходѧхь въ простотѣ ср**^{А}**ца и бы**^{Х} <u>**дѣлатель**</u> <u>**ѡ̄цьмъ моимъ**</u> (78d) с именителна форма.

***

Езиковите и текстологическите особености на текста на апокрифа „Завети на дванадесетте патриарси“ в Архивския сборник показват, че неговият протограф несъмнено принадлежи към българската книжовна традиция и свидетелства за нейните различни етапи макар и опосредствано, тъй като става дума за руски препис. Когато става въпрос за книжовна традиция, трябва да се има предвид, че понятието трябва да се разглежда в неговата диахрония - като наследяващи се концепции за конструирането, превода и четенето на текста. Така някои особености на апокрифа отвеждат към класическия период на славянската книжнина IX-X в., а други към среднобългарския. Този факт не означава непременно наличие

на среднобългарски препис на сборник, подобен на Архивския. Възможно е и древноруският книжовник да е спазвал правилата и изискванията, създадени и разпространявани във века на Евтимий и Киприян, да е следвал книжовни модели, авторитетни за неговото социокултурно съзнание.

Предложените примери и аспекти на изследване не изчерпват особеностите на текста, но са показателни за неговата същност. В езиковедската част на анализа липсва лексикографското изследване (на което ще посветим отделна работа), тъй като обемът на тази част нарасна неимоверно и не беше възможно включването му в тази статия.

ЛИТЕРАТУРА

Ван-Вейк 1957 — **Н. Ван-Вейк**. История старославянского языка. М.

Василев 1980 — **В. Василев**. Правописната реформа на Патри-арх Евтимий и отражението ѝ в произведени-ята на неговите следовници.- В: Търновска книжовна школа, 2. С.

Граматика 1982 — Историческая грамматика русского языка. Морфология. Глагол. Под. ред. Р. И. Аванесова и В. В. Иванова. М.

Граматика 1991 — Граматика на старобългарския език. С.

Гълъбов 1986 — **И. Гълъбов**. Избрани трудове по езикознание. С.

Добрев 1982 — **И. Добрев**. Старобългарска граматика. Теория на основите. С.

Иванов 1983 — **В. Иванов**. Историческая грамматика русско-го языка. М.

Карски 1928 — **Е. Карский**. Славянская кирилловская палеография. Л.

Куев 1974 — **К. Куев**. Азбучната молитва в славянските литератури. С.

Минчева 1987 — **А. Минчева**. Старобългарският език в светлината на балканистиката. С.

Минчева 1990 — **А. Минчева**. Архаизми и нови черти в езика на преславската книжнина. - *Славянска филология*, 19.

Мирчев 1952 — **К. Мирчев**. За смесването на окончанията в минало свършено и минало несвършено време на глагола в българския език. - *Български език*, кн. 1-2.

Мирчев 1958 — **К. Мирчев**. Историческа граматика на българския език. С.

Мирчев 1978	**К. Мирчев**. Историческа граматика на българския език. С.
Панайотов 1986	**В. Панайотов**. Заветы двенадцати патриархов в контексте Толковой палеи. Дисертация. М.
Речник 1994	Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. М.
Смирнов 1911	**А. Смирнов**. Заветы двенадцати патриархов, сыновей Иакова. Введение и русский перевод. Казань.
Тихонравов 1863	**Н. Тихонравов**. Памятники отреченной русской литературы. Т. I, М.
Тотоманова 1985	**А.-М. Тотоманова**. Редакции на старобългарския език. - В: Изследвания по кирило-методиевистика. С.
Филин 1972	**Ф. Филин**. Проихождение русского, украинского и белорусского языков. Л.
Франко 1896	**І. Франко**. Апокріфі і легенди з українских рукописів. Т. I, Львів.
Харалампиев 1983	**И. Харалампиев**. По историята на българския глагол (Възникване на *А*-спрежение).- *Българ-ски език*, кн. 1.
Харалампиев 1990	**И. Харалампиев**. Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски. С.